

Stenos Forhold til Filosofi og Religion.

Af Knud Larsen.

Naar en Mand af Stenos Intelligens og Karakter bryder med sine Fædres Tro og antager en anden, vil det altid have sin Interesse at søge Sammenhængen i hans Udvikling. — Det smukkeste Forsøg paa at løse denne Opgave er gjort af *A. D. Jørgensen* i hans Bog *Nils Stensen* (1884). Hvad man end vil indvende mod Enkeltheder i hans Fremstilling, maa man indrømme, at den er plastisk og fængslende og for Hovedsagens Vedkommende overbevisende. Som en videre Uddybning af visse centrale Punkter i denne Bog maa derfor det følgende ses.

Niels Stensen tilbragte sin Barndom og første Ungdom i København (1638—60). Hans Fader var Guldsmed, men af en eller anden Grund blev han opdraget hos Renteskriver Jørgen Carstensen¹. Han er altsaa antagelig vokset op i et godt borgerligt Hjem. Han fortæller selv, at han fra sit tredje til sit sjette Aar led af en ret alvorlig Sygdom, og at han derfor kom i Vane med at færdes mere blandt de voksne end blandt jævnaldrende, og han holdt af at lytte til deres Samtaler om religiøse Emner². Han havde muligvis først Huslærer og kom i hvert Fald senere i Vor Frue Skole, hvorfra han i 1656 gik over til Universitetet.

¹) M. K. Zahrtmann: Oplysninger om Niels Stensen. (Stenoniana Bd. 1. Kbh. 1933. p. 38 ss.)

²) Nicolai Stenonis Defensio et plenior elucidatio epistolæ de propria conversione. Hannover, 1680. p. 18 s.

Den aandelige Jordbund, han voksede op i, var Ortodoksien. Som bekendt var denne Tidsalder præget af en skarpt afgrænset dogmatisk Opfattelse, og man var paa sin Post over for alt, hvad der kunde udviske Grænserne til de andre Kirkesamfund. Denne Nidkærhed for den rene Lære manifesterer sig blandt andet i det voldsomme Sprog, man ofte anvender, naar man vil karakterisere anderledes troende (det falder senere i Stenos Lod af en Landsmand at blive kaldt en »Satans Proselyt«, som er »revet med til afskyelig og skændig Hor med den babylonske Skøge«)¹. En saadan aandelig Atmosfære er han altsaa vokset op i, og hvad han i sin Barndom har hørt om de andre Kirkesamfund, maa have fyldt ham med Afsky for dem. Naar saa dertil kommer, at han ogsaa har kunnet iagttage, at selv de, som havde den rene Lære, ikke nødvendigvis førte et tilsvarende rent Liv, men at den meget vel kunde trives sammen med Drukkenskab og Udsvævelser af andre Arter, saa er det forstaaeligt, at han senere, da han kom ud i Verden og traf disse anderledes troende, blev foruroliget ved at finde dem ganske anderledes, end han havde tænkt sig; han fik tilmed katolske Venner, hvis Livsførelse han ikke mener at have truffet Mage til i andre Konfessioner.

I hans tidligste Ungdom har dog det religiøse ikke betydet meget for ham. Han overtog den fædrene Religion uden Begejstring og uden Tvivl, og han holdt, som han siger, »fast ved den fædrene Lære, ikke saa meget fordi jeg fra tidligere Tid følte en Trosøverbekræftelse i mig, som fordi Studiet af Naturen og min Udenlandsrejse altid havde givet min Beskæftigelse en anden Retning«².

Hans Fag var Naturstudierne, og det var dem, som førte ham til Holland. Og disse Studier optog ham helt.

¹) Biskop Bagger i Fortalen til Disputatio prior contra Nicolai Sthenonis scrutinium reformatorum, præside Christiano Noldio. Kbh. 1678.

²) Nicolai Stenonis Ex pluribus . . . binæ epistolæ, altera de propria conversione etc. Firenze, 1677. p. 53.

Han gjorde straks en Opdagelse, mere ved et lykkeligt Tilfælde end ved systematisk Søgen, men den bragte ham *in medias res* og i Kamp for at hævde Prioriteten til Opdagelsen, og under denne Kamp og de følgende Aars Forskninger udfoldede hans Talent sig.

Hans etiske Liv synes dengang som altid at have været ulasteligt. »Paa min Udenlandsrejse«, siger han, »holdt jeg mig efter Evne fra at tale med Lediggængere og Mennesker, det kunde være farligt at omgaas, og stræbte efter et fortroligt Bekendtskab med dem, som havde nogen Anseelse for deres Liv eller Lærdom«¹. Der er ingen Grund til at tvivle paa ham, og ingen har i Virkeligheden nogensinde forsøgt at sætte en Plet paa hans moralske Vandel².

Vi har nævnt, at han fik katolske Venner, uden at vi dog hører noget nærmere om, hvem det var, men i hvert Fald forsøgte de at paavirke ham. Han siger, at de undertiden forklarede ham forskellige Ting om Religionen uden Foranledning fra hans Side, han undgik det snarest; i saadanne Tilfælde opponerede han skarpt, saa længe han ansaa Luthers Lære og hans Oversættelse af Skriften for Guds rene og uforfalskede Ord³. Men helt upaavirket blev han dog næppe. Der var ogsaa en anden Ting, som gjorde sit Indtryk paa ham.

Holland var ganske vist strengt kalvinistisk, som fastslaaet paa Dordrechtersynoden 1618, men en betydelig Del af Befolkningen var Katolikker, og en Række protestantiske Kirker blomstrede ved Siden af den officielle Kirke. Den Tolerance, der vistes de ikke strengt kalvinistiske Samfund og Enkeltpersoner, var vel efter moderne Frihedsbegreber ikke stor, men dog i Forhold til andre Lande stor nok til, at mange søgte dertil for at kunne

¹) Def. ep. de pr. conv. p. 18 s.

²) Den Paastand, som tilbagevises i Ligtalen, at han skulde have haft Kone og 4 Born, kan næppe tages alvorligt. (Manuskript i Katolsk Sognearkiv i Schwerin, p. 99).

³) Ep. de pr. conv. p. 53.

leve i Fred med deres Anskuelser, hvilket ogsaa var muligt, naar de ikke trængte sig for stærkt i Forgrunden. Ved Betragtning af disse mange forskellige Religionsformer stillede Steno sig det Spørgsmaal, hvorledes han nu kunde vide, at hans Religion var den eneste sande, og han lovede sig selv at tage Spørgsmaalet op til nærmere Overvejelse; men den ivrige Beskæftigelse med Naturstudierne fik ham stadig til at skyde Spørgsmaalet til Side.

Han nævner et andet Moment, som maa henføres til denne Periode. Han siger, at hans Overbevisning om den lutherske Kirkes Sandhed lidt efter lidt undergravedes (*illius vires sensim debilitarent*) ved Studiet af *Descartes'* Filosofi og de mange andre, som støtter sig paa hans Skrifter¹. Det er til Forstaaelse af Stenos Omvendelse af stor Interesse at undersøge, hvor meget dette betyder, om der virkelig er Tale om en dyberegaaende Indtrængen i Filosofien, som øvede Indflydelse paa hans Kristendomsopfattelse.

DESCARTES

Selve Udtrykket *philosophia cartesiana* bruger Steno paa en særlig Maade, dels om den egentlige Cartesianisme, idet han saa kalder Spinoza og hans Tilhængere for *reformatores philosophiæ cartesianæ*, dels saaledes, at han deri indbefatter begge disse Retninger.

Der er en svag Mulighed for, at Steno kan have stiftet Bekendtskab med Descartes' Filosofi allerede i København, nemlig gennem *Rasmus Bartholin*, som var Descartes' begejstrede Discipel; men hvorledes det end forholder sig dermed, saa maa hans Ophold i Leiden have bragt ham i Forbindelse med denne Filosofi. De la Boë *Sylvius*, som havde kendt Descartes personlig, og *Spinoza*, som var paavirket af Descartes, hørte til Stenos Omgangskreds, og forøvrigt talte alle dengang om ham.

¹) ib. p. 53.

For nærmere at bestemme Stenos Forhold til Descartes skal vi først undersøge begges videnskabelige Grundindstilling og Metode.

Tiden fra Midten af det 16. Aarhundrede til henimod Slutningen af det 17. Aarhundrede er Naturvidenskaberens klassiske Tid, hvori Grundlaget for vor Tids Naturvidenskab lægges. Dette gælder baade Astronomien, Fysikken, Matematikken og Biologien. Vi kan betragte det Omraade, som i denne Sammenhæng har størst Betydning, Anatomien, for at se, hvori dette Grundlag, denne nye Metode bestaar.

Den græske Kultur havde paa Anatomiens Omraade frembragt smukke Resultater, byggede paa Erfaring og Iagttagelse, begyndende paa Hippokrates' Tid, omkring 400 f. Kr., og sluttende med Galen i det 2. Aarhundrede e. Kr. Men dermed var det ogsaa forbi. Det følgende Tusind Aar og mere bringer ingen væsentlige Fremskridt paa dette Omraade. Det er dog ikke, fordi *Hippokrates* og *Galen* gaar i Glemme, de studeres stadig ivrigt, men fordi de efterhaanden ophøjes til Autoriteter. Middelalderen udviklede en solid Autoritetstro. Man stolede paa Kirken, paa sin Bibel, paa sin Aristoteles, og saaledes stolede man ogsaa paa sin Galen. Og som det blev Helligbrøde at tvivle paa Kirke og Bibel, saaledes blev det noget uhørt at ville maale sig med Galen. Dissektioner blev vel stadig foretaget, men »endskønt Anatomerne aabner tusinde Lig i de medicinske Skoler, er det et rent Tilfælde, om de opdager noget i dem. De er nødte til at demonstrere de enkelte Dele efter de Gamles Forskrifter, og dertil maa de benytte en bestemt Metode«¹.

Man plejer at regne den moderne Anatomis Begyndelse fra 1543, det Aar, da *Andreas Vesalius* udgav sin *Fabrica humani corporis* (samme Aar som Copernicus' *De revolu-*

¹) Nicolaus Stenos Foredrag om Hjærnens Anatomi. Overs. af V. Maar. Kbh. 1903. p. 38.

tionibus coelestium udkom). Vesalius var da 23 Aar gammel blevet ansat til at lede de offentlige Dissektioner ved Universitetet i Padua. Ved disse var det ham ofte vanskeligt at tilvejebringe Overensstemmelse mellem, hvad han saa, og Galens Skrifter. I Begyndelsen slog han sig til Taals med, som man vel altid havde gjort, at det nok var ham selv, der saa »galt«, men efterhaanden blev Spændingen for stærk, og han valgte at stole paa, hvad han selv saa, og beskrive det. Dette blev til hans *Fabrica*, der dog kun paa det anatomiske Omraade blev epokegørende, mens han i Fysiologien holdt sig til Galen; mindre vistnok, fordi han troede, det var rigtigt, end fordi han ikke kunde overkomme det vældige Stof alene, og vel ogsaa, fordi han var blevet klar over, at hans Bog vilde vække tilstrækkelig Modstand, som den var.

Hermed var den Metode grundlagt, som gaar ud paa at iagttage, eksperimentere, analysere og beskrive. Ikke saaledes at forstaa, at Metoden dermed var knæsat, tværtimod, den vakte en saadan Modstand, at Vesalius modløs opgav Kampen. Endnu skulde mange Kræfter sættes ind, og aandelige og legemlige Martyrier udstaaes, før man naaede til at anse Metoden for en Selvfølgelighed; men Begyndelsen var gjort, og i Løbet af det næste Hundrede Aar kom en Række Arbejder, baade paa Anatomiens og Fysiologiens Omraader, som førte Vesalius' Arbejder videre. Borelli, Malpighi, van Helmont, Frans de la Boë Sylvius og navnlig Harvey med hans Opdagelse af Blodets Kredsløb er Navne, som markerer Vejen. Et Led i denne Kæde er ogsaa Steno.

Man kan kun med delvis Ret regne *Descartes* med til denne Kreds. Descartes har i sin *Discours de la Méthode* skildret sin filosofiske Udviklingsgang og sin Metode. Hans Udgangspunkt var det usikre i vor Viden. Han opstiller da Princippet *de omnibus dubitandum* for derved at naa tilbage til et fast Udgangspunkt, og dette bliver da *cogito*,

ergo sum, der ikke maa opfattes som en Slutning, men som en intuitiv Erkendelse af samme Art som den, hvorved vi erkender, at en Trekant begrænses af tre Linjer, eller at en Kugle kun har een Overflade. Til de Sætninger, som opfattes ved Intuition, hører ogsaa, at Intet ikke kan være Aarsag til Noget, og at der ikke kan være mere i Virkningen end i Aarsagen. Ud fra saadanne umiddelbart indlysende Sætninger kommer man videre ved Deduktion. Saaledes bevises Guds Eksistens ud fra Sætningen om Aarsag og Virkning. Forestillingen om Gud er Forestillingen om et fuldkomment Væsen, og da Mennesket er endeligt og ufuldkomment, kan det ikke selv have frembragt en saadan Forestilling, denne maa være frembragt af en uden for Mennesket liggende Aarsag, af Gud selv. Dermed er der frembragt Bevis for, at der virkelig eksisterer noget uden for Mennesket selv, og saa længe man nu tænker logisk, kan man vedblive at slutte videre, og Descartes mener paa denne Maade at kunne opbygge en Verden ved sin Erkendelse, som svarer til den virkelige Verden, med andre Ord, Verden er rationel og kan gennemtrænges af den menneskelige Erkendelse.

Mellem disse to Metoder, den naturvidenskabelige og Descartes' Metode er der den Lighed, at begge begynder med at tvivle paa Rigtigheden af Fortidens Erkendelse og dernæst paa har Bund opbygger noget nyt ved egen Erkendelse, men der er den væsentlige Forskel, at for den første Metode er det afgørende: ikke noget Øjeblik at fjerne sig fra Iagttagelsen, men netop at drage sine Slutninger af saa mange og saa mangfoldige Iagttagelser som muligt, medens det for den anden gælder at begrænse sig til det nødtørftigste, men sikre, og dernæst ad Tankens Vej at opbygge Systemet.

Denne Forskel viser sig tydeligt, naar vi betragter Descartes' Naturfilosofi. I *Discours de la Méthode*, som udkom 1637, fortæller Descartes, at han tre Aar tidligere har arbejdet paa en Afhandling, som han dog havde besluttet

sig til ikke at udgive, men hvoraf han giver et Resumé¹. Det Værk, det drejer sig om, er *Le Monde*. Det eksisterer ikke mere i sin Helhed, hvis det nogensinde er blevet fuldført, men efter hans Død udkom to Brudstykker deraf, *Traité de l'Homme* og *Traité de la Lumière*. I denne sidste, som ikke har saa megen Interesse her, søger han at give en mekanisk Verdensforklaring ved Deduktion fra Grundbegreberne Udstrækning og Bevægelse, og i *Traité de l'Homme* vil han give en mekanisk Forklaring af Menneskets Fysiologi. Han begynder derfor med at sige, at han ikke vil beskrive et Menneske, som nemlig efter hans Mening bestaar af Sjæl og Legeme, men han vil beskrive en Maskine, »som Gud skaber med det Formaal, at den skal have saa megen Lighed med os som muligt«, og dette gør han aabenbart for at vise, at det er muligt at forstaa Mennesket rent mekanisk uden Hensyn til Sjælen, ligesom han tænker sig, at Dyrene er indrettet som rene Maskiner (»og jeg maa først beskrive Legemet alene for Dem, dernæst Sjælen, ogsaa alene, og endelig maa jeg vise Dem, hvorledes disse to Naturer kan være forbundne og forenede og danne Mennesker, som ligner os«)². I denne Fremstilling af Mennesket bygger han paa sin fysiologiske Viden, men han nøjes ikke med at fremstille denne Viden, han fortsætter ad Tankens Vej, ogsaa paa Omraader, hvor efter naturvidenskabelig Metode kun den anatomiske Undersøgelse er berettiget. I hans Forklaringer indgaar de fra Galen overtagne *spiritus animales*, en Slags fin Luft eller Flamme, der tænkes at strømme fra Hjernen ud gennem Nerverne, som han forestiller sig omtrent som Aarer. For at *spiritus animales* nu kun skal kunne bevæge sig i een Retning i Nerverne, udstyrer han disse med Klapper i Analogi med de dengang nylig fundne Vene-

¹) René Descartes: Om Metoden. Discours de la méthode. Overs. af V. Brøndal og Valdemar Hansen. Kbh. 1937. p. 82. 49 ss.

²) Oeuvres de Descartes. Publ. par C. Adam et P. Tannery. Vol. 11. Par. 1909. p. 119 s.

klapper, og han siger herom henimod Slutningen: »De [Anatomerne] kan heller ikke tvivle om disse smaa Porte eller Klapper, som jeg har anbragt ved Indgangen til hver Muskel, hvis de tager i Betænkning, at Naturen i Almindelighed har skabt den Slags paa alle de Steder i vort Legeme, hvor der regelmæssigt gaar Stof ind, som har Tilbøjelighed til at løbe tilbage, saaledes ved Indgangen til Hjertet, Galden, Struben, de største Kar og de vigtigste Forgreninger af alle Venerne«. »Og naar man ved, at Naturen altid virker ved de Midler, som er de letteste og simpleste af alle, saa vil man dog formodentlig ikke mene, at det er muligt at finde nogen, som mere ligner dem, den plejer at bruge, end de, som her er foreslaaet¹. Altsaa, naar Naturen plejer at indrette sig saaledes, saa kan man slutte, at den ogsaa har gjort det her, hvor det er den logisk rimeligste Løsning. Men hverken disse Klapper eller de andre fysiologiske Forhold, som danner Grundlaget for hans Opfattelse af Nervefunktionerne, findes i Virkeligheden. Forøvrigt virker Naturen ved de simplest mulige Midler, og da de af Descartes foreslaaede Klapper er den simplest tænkelige Løsning, maa Naturen have indrettet sig saaledes.

I 1665 holdt Steno for en Forsamling af Videnskabsmænd, der samledes i Thévenots Hus i Paris, et Foredrag om Hjernens Anatomi. Han indleder med de ofte citerede Ord: »I Stedet for at love Dem at tilfredsstille Deres Videbegærlighed med Hensyn til Hjærnens Anatomi, tilstaar jeg Dem her ærlig og oprigtig, at jeg intet kender af den²«. Derefter fortsætter han med en Gennemgang af deres Opfattelser, som mener at vide meget om dette Emne, og paaviser, at en nøjere Undersøgelse af Hjernen viser, at i hvert Fald disse Opfattelser er forkerte, og angiver i Slutningen af Foredraget de Veje, man maa følge, hvis man vil vente at naa et paalideligt Resultat. I dette lille

¹) ib. p. 200.

²) Hjærnens Anatomi. p. 7.

Værk, som nu er blevet klassisk, fordi det ved sin klare Metodik er langt forud for sin Tid, behandler han ogsaa Descartes' Opfattelse af Hjernen, saaledes som den er fremstillet i *Traité de l'Homme*. Denne Afhandling var først kommet i en latinsk Oversættelse i Leiden 1662, og Steno, som netop paa den Tid var der, stiftede straks Bekendtskab med den. Han skriver hjem til Bartholin i et Brev, dateret Leiden den 26. August 1662: Descartes' *Tractatus de homine* er lige i disse Dage udkommet¹. Da han i sit Foredrag kommer til Descartes, omtaler han hans Opfattelse paa følgende Maade: »Hvad Cartesius angaar, kendte han alt for godt Manglerne ved den Beskrivelse, vi har af Mennesket, til at paatage sig at forklare dets virkelige Bygning. Derfor indlader han sig i sin Afhandling om Mennesket heller ikke paa at gøre det, men forklarer os en Maskine, som udfører alle de Handlinger, Menneskene er i Stand til at udføre. Nogle af hans Venner udtaler sig lidt andérledens herom end han selv; man ser dog i Begyndelsen af hans Arbejde, at han opfattede det paa den Maade, og i den Betydning kan man med Rette sige, at Cartesius i den nysnævnte Afhandling har overgaaet alle andre Filosofer. Ingen uden han har givet en mekanisk Forklaring af alle de menneskelige og særlig Hjærnens Funktioner. De andre beskriver os selve Mennesket; Cartesius taler kun til os om en Maskine, som dog viser os Utilstrækkeligheden af alt det, de andre lærer os, og han anviser os med samme Klarhed, med hvilken han

¹) Nicolai Stenonis Opera philosophica. Ed. V. Maar. Kbh. 1910. Vol. 1. p. 120. — Vi ved ikke ad anden Vej noget bestemt om, paa hvilken Tid af Aaret *De homine* udkom. I et tidligere Brev til Bartholin, dateret Leiden den 21. Maj 1662, nævner Steno nemlig, at Descartes har fremsat en bestemt Opfattelse in suo *De Homine Tractatu*. Ganske vist kan denne Opfattelse ikke paavises i *De homine*, men Stedet maa dog forudsætte, at Steno paa dette Tidspunkt har læst Bogen. Da Afhandlingen imidlertid havde eksisteret i mangfoldige Aar i Manuskript, rimeligvis ogsaa i Afskrifter, er Forklaringen formodentlig den, at Steno har haft Lejlighed til at læse den, før den udkom.

viser os Delene af den Maskine, der udgør hans Menneske, en Metode til at studere Brugen af de tilsvarende Dele af det menneskelige Legeme, hvilket ingen har gjort før ham. — Man bør derfor ikke regne Cartesius det til Last, om hans System for Hjærnen ikke helt og holdent stemmer med Erfaringen; hans glimrende Begavelse, som den især fremtræder i hans Afhandling om Mennesket, opvejer hans Hypotesers Fejl. Vi ser jo, at meget dygtige Anatomer, som Vesalius og andre, ikke har kunnet undgaa saadanne¹. Dernæst gennemgaar han Descartes' Lære i Enkeltheder og slutter: »Cartesius' Venner, som anser hans Menneske for en Maskine, vil uden Tvivl vise mig den Godhed at tro, at jeg her ikke taler imod hans Maskine, hvis Kunstfærdighed jeg beundrer; men den praktiske Anatomi skal belære dem, som paatager sig at vise, at Cartesius' Menneske er bygget ligesom andre Mennesker, om, at dette Forehavende ikke vil kunne lykkes dem².

Det er paafaldende, at Steno anerkender den Metode, Descartes anvender, mens han samtidig maa indrømme, at praktisk talt alle de Resultater, denne Metode har ført til, er forkerte. Det, Steno beundrer hos Descartes, er aabenbart, at han helt gennemfører en mekanisk Forklaring uden paa noget Punkt at tage sin Tilflugt til mystiske Kræfter, og han viser saa Descartes den Velvilje at tro, at det heller ikke har været hans Mening at give en anatomisk gyldig Forklaring, men kun at vise Muligheden af en mekanisk Opfattelse af det menneskelige Legeme, og undskylder ham desuden med, at han jo ikke er Fagmand paa dette Omraade. Men han overser, at den væsentligste Aarsag til, at Descartes' Forklaringer er faldet saa uheldigt ud, netop er, at han har sammenblandet to Metoder, som vel har en vis ydre Lighed, men som dog er helt og holdent forskellige. Dette kunde tyde paa, at Stenos litterære Kendskab til Descartes, bortset fra *Traité*

¹) Hjærnens Anatomi. p. 16 s.

²) ib. p. 25.

de l'Homme, ikke har været videre dybtgaaende. Han kunde f. Eks. næppe have læst *Discours de la Méthode* uden at blive klar over denne Modsætning, og vi har da heller ikke i Stenos Skrifter Hentydninger til andre af Descartes' Arbejder, udover et Par Steder, som kan henføres til *Passions de l'Âme*, uden at de dog behøver at vise Kendskab til dette Skrift¹.

Det, som Steno her beundrer hos Descartes, er altsaa kun det rent formelle, hans Fordomsfrihed i Undersøgelsen, men ikke hans Filosofis positive Indhold.

Vi skal derefter se paa to andre Steder i Stenos Skrifter, hvor Descartes omtales. Han siger i *Epistola de propria conversione*, at den Opfattelse, han hidtil havde haft, at Luthers Lære og hans Bibeloversættelse var Guds sande og uforfalskede Ord *in ultimis meæ cæcitatibus annis* var blevet svækket ved Studiet af den cartesianske Filosofi, men at han dog stadig holdt fast derved². Denne Udtalelse forklarer han nærmere i *Defensio et plenior elucidatio epistolæ de propria conversione*, hvor han siger, at den cartesianske Filosofi baade har sine Fortrin og sine Mangler. Som et Fortrin regner han »Metoden til at afsløre Fordomme, ikke fordi den kræver, at alt skal anses for falsk, thi jeg anser det for lige saa forkasteligt at anse det sande for falsk som at antage det falske for sandt«, men fordi den lærer, at Mennesket har meget let ved at ræsonnere forkert, hvad enhver let kan iagttage baade hos sig selv og andre, og at man derfor skal søge at naa frem til en forstandig Tvivl om sin Dom. Naar man saaledes ser, at forskellige Mennesker kommer til helt forskellige Resultater ud fra samme Princip, saa maa man tage baade selve Princippet og dets Anvendelse op til Behandling³. Det, Steno her sigter til, er det protestantiske Skriftprincip, som hos forskellige Kirkesamfund fører til for-

¹) Op. phil. Vol. 1, p. 85. 109.

²) Ep. de pr. conv. p. 53.

³) Def. ep. de pr. conv. p. 11 s.

skellig Lære. Det er altsaa her atter det formelle, han beundrer hos Descartes, Princippet *de omnibus dubitandum*, som han dog kræver anvendt med et vist Maadehold. Men netop i denne Restriktion ligger et Vidnesbyrd om, at Stenos Kendskab til Descartes' Filosofi ikke har været særlig grundigt. Den Ópfattelse af Descartes' Princip, som Steno gør gældende, er den rent populære, som har holdt sig lige til vore Dage, at det skulde have været Descartes' Mening, at man blot simpelthen burde tvivle om alt. Steno tager det vel her særlig i religiøs Betydning, men for det første hævdede Descartes dog hele sit Liv, at han var Katolik, og for det andet var dette Princip jo netop en Fremgangsmaade til at naa en sikker Overbevisning, bl. a. netop om saadanne Spørgsmaal som Guds Eksistens.

Det synes altsaa, som om det stadig kun er Tvivlen, som indeholder Fordomsfrihed, der i Descartes' Filosofi har været af Betydning for Steno. Dette cartesianske Princip laa saa at sige i Luften og har sikkert været kendt af ethvert dannet Menneske. Det er derfor forstaaeligt, at Steno kan hævde, at Cartesianismen har været af Betydning for ham, uden at han har haft noget dybere Kendskab til væsentlige Sider af den, og uden at han kunde anerkende Resultaterne paa de Omraader, han kendte.

SPINOZA

Er saaledes Indflydelsen fra Descartes ringe, er der Grund til at undersøge, om vi skulde kunne paavise en stærkere Indflydelse fra Spinoza. Steno omtaler ham nemlig som *virum mihi quondam admodum familiarem, nec nunc ut spero inimicum (persvadeo enim mihi consvetudinis antiquæ memoriam mutuum amorem etiamnum conservare)*¹. Og den hollandske reformerte Præst *Johannes Sylvius* om-

¹) Nicolai Stenonis *Ad novæ philosophiæ reformatorem de vera philosophia epistola*. Firenze, 1775. p. 33.

taler Steno som *Spinosæ commercio dignus æstimatus*¹. Desuden siger Steno, at han paa den Tid omgikkes Reformatorerne af Descartes' Filosofi *modo sane admirando*².

Spinoza havde i Begyndelsen af Aaret 1661 slaaet sig ned i Rijnsburg, en Landsby 5 km Nordvest for Leiden. Her kom jævnligt Studenter ud fra Leiden for at deltage i de Møder, de saakaldte Kollegianter afholdt. Disse Kollegianter eller Rijnsburgere, som de ogsaa kaldtes, var en frisindet religiøs Retning, som under de arminianske Forfølgelser en Tid lang havde sit Tilhold der. *Spinoza* havde megen Sympati for dem og deltog ofte i deres Forsamlinger, maaske det endogsaa var Grunden til, at han havde bosat sig i Rijnsburg. Studenterne kom vel oftest for at disputere og vække Forstyrrelse i disse Forsamlinger,³ men Stenos Udtalelser tyder paa, at dog nogle af dem havde andre Motiver til deres Besøg.

Vi har ikke i de Skrifter, som Steno skrev paa den Tid, da han omgikkes *Spinoza*, eller i den nærmest følgende nogen Antydning af, paa hvilke Omraader den Paavirkning skal søges, som han selv erkender i sin ovenfor citerede Udtalelse. Den bekendte *Spinoza*forsker *Stanislaus v. Dunin-Borkowski* har taget Spørgsmaalet op til Behandling, ganske vist væsentlig for at undersøge Muligheden for en Paavirkning fra Steno til *Spinoza*, men trods den store Lærdom, han lægger for Dagen, er han ikke kommet Sagen nærmere⁴. Vi maa derfor ad anden Vej søge at danne os et Billede af, hvilken Forstaaelse Steno har haft af *Spinoza*, nemlig ved at undersøge den Kritik af hans Filosofi, som Steno paa et langt senere Tidspunkt fremfører.

Paa to Steder omtaler han *Spinozas* Filosofi, dels i det Brev, han 1675 rettede til *Spinoza* for at omvende ham

¹) Johannes Sylvius: Nicolai Stenonis occasio sermonum cum Joanne Sylvio. Amsterdam, 1680. p. 3.

²) Def. ep. de pr. conv. p. 13.

³) K. O. Meinsma: *Spinoza und sein Kreis*. Berl. 1909. p. 267 s.

⁴) St. v. Dunin-Borkowski: *Benedikt de Spinoza und Niels Stensen* (Stimmen der Zeit. Bd. 112, p. 126-38. Freiburg i. B. 1926).

til Katolicismen, *Ad novæ philosophiæ reformatorem de vera philosophia epistola*,¹ og dels i *Defensio et plenior elucidatio epistolæ de propria conversione*, 1680. Det er begge Steder væsentlig de samme Momenter, han anfører.

Hans Kritik kan samles deri, at Spinozisterne udgiver deres Formodninger for Beviser (*suppositiones suas tamquam demonstrationes venditarunt*)². Man mærker i denne Hovedindvending Naturvidenskabsmanden af den nye Skole; ubeviste Paastande faar han altid straks Øje paa. Han fremdrager saa nogle centrale Punkter som Eksempler paa denne Sætning. Han nævner Spørgsmaalet om Forholdet mellem Sjæl og Legeme. Det var det store Spørgsmaal i Datidens Filosofi, det, hvorpaa Descartes havde givet en saa utilfredsstillende Forklaring. Spinoza havde udfundet en ny, genial Forklaring, som Steno meget rigtigt anfører, nemlig at disse er Attributter til Substansen, som er een, og som er Gud. Steno holder imidlertid fast ved, at dette kun er en Hypotese, og at de Slutninger, som drages deraf, derfor ogsaa kun kan blive Hypoteser. Han bebrejder Spinozisterne, at de paa Grundlag af en saadan Hypotese omstøder baade Teologiens Dogmatik og Etik, Dogmatikken ved at gøre Gud til eet med den materielle Verden og Etikken ved at nægte den menneskelige Frihed til at vælge, ved at give Mennesket Lov til at tilfredsstille sine sanselige Lyster og ved at nægte Straf og Belønning efter Døden. Stenos Tesis er i og for sig rigtig. Naturligvis var Spinozas Lære med dens panteistiske Gudsbegreb ikke forenelig hverken med den katolske eller den protestantiske Kirkelære; men at karakterisere den som Materialisme tyder ikke paa nogen dybere Indtrængen i Attributlæren. Men det var forøvrigt ikke ualmindeligt; Spinoza værger sig netop mod en saadan Anklage i et af sine Breve (Ep. 73). Heller ikke den spinozistiske Etik stemmer overens med den kirkelige; men at

¹) Jfr. p. [p. 523, Note 1]. Dansk Overs. i Stenoniana Bd. 1, p. 112 ss.

²) Def. ep. de pr. conv. p. 12.

hans Lære skulde involvere de Konsekvenser, som Steno drager, tyder dog hverken Spinozas Liv eller etiske Grundsatninger paa. Men selv om Indvendingerne ikke viser nogen Forstaaelse af Grundretningen i Spinozas Lære, saa er de dog forstaaelige ud fra det Synspunkt, Steno anlagde, da han skrev dette. Heldigere er han, hvor han holder sig til de Sider, hvor Spinoza har Berøring med Naturvidenskaben. Han siger: »Jeg beder dig, prøv alle dine Beviser, og giv mig blot eet om Maaden, hvorpaa det tænkende og det udstrakte forenes, og det bevægende Princip forenes med et Legeme, som bevæges. Men hvorfor forlanger jeg Beviser af dig for disse Ting, du, som ikke engang kan forklare mig deres sandsynlige Virkemaader, derfor kan du ikke uden ved Formodninger forklare Følelsen af Lyst og Smerte og Bevægelsen, som fremkaldes af Kærlighed og Had, og saaledes kan den hele cartesianske Filosofi, skønt du saa omhyggeligt har reformeret den, ikke i Bevisform forklare mig dette ene Fænomen, hvorledes det, at Materie støder mod Materie, opfattes af Sjælen, som er forenet med Materien. Men ogsaa naar det drejer sig om selve Materien, hvilket andet Kendskab, maa jeg spørge, giver I os saa til den end en kvantitativ matematisk Undersøgelse af Former, som endnu ikke er bevist for nogen Slags Smaadele, undtagen hypotetisk«¹.

Her fremfører Steno en Række Vanskeligheder ved Spinozas System, som han havde Kendskab til fra sit eget Omraade. Den Vanskelighed, at Spinoza ikke kan udlede Bevægelsen af selve Materiens Begreb, saa ogsaa Matematikeren *Tschirnhausen*, og han omtaler den i en Brevveksling med Spinoza. Denne indrømmer da ogsaa (Ep. 83), at dette Punkt trænger til en nærmere Forklaring. Problemerne om Materiens Bygning mener Dunin-Borkowski maa henføres til Stenos personlige Forhandlinger med Spinoza om Fysikkens Grundlag. Disse principielle Spørgsmaal kommer Steno ogsaa ind paa i Begyndelsen af »Faste

¹) Stenoniana Bd. 1, p. 122 s.

Legemer« (1669)¹, og da han der behandler dem i Sammenhæng med sine geologiske Iagttagelser, er det muligt, at den egentlige systematiske Gennemtænkning af disse Problemer snarest maa henføres til den Periode, og nogen egentlig Paavirkning fra Spinoza paa disse Omraader er vel næppe tænkelig. Der bliver da kun tilbage Spinozas Forklaring paa Forholdet mellem Sjæl og Legeme, og netop paa dette Punkt synes Steno, som nævnt, ikke at være naaet til nogen dybere Forstaaelse af Spinoza, ellers vilde hans Kritik formodentlig have været lødigere. Man kan da stille sig det Spørgsmaal, hvad da Samtalerne mellem de to Mænd har drejet sig om, og med den Antydning, vi har i det foregaaende, kunde de netop have drejet sig om de naturvidenskabelige Problemer, som interesserede Steno saa levende, og som Spinoza, der ikke var Fagmand paa dette Omraade, dog var saa ivrig efter at komme til Klarhed over, da de var af afgørende Betydning for hans Filosofi.

Naar Steno gentagne Gange taler om den cartesianske Filosofi som en Fare, han har undgaaet, og nævner den Beundring, han nærede for denne Filosofis Reformatorer², er det derfor ud fra det foregaaende sikkert ikke raadeligt at lægge mere deri end dette, at Filosofien har været en af Aarsagerne til at bringe ham i Tvivl om det religiøse Grundlag, han byggede paa. Nogen dybere Overbevisning om Paalideligheden af Filosofiens Resultater er han dog næppe nogensinde naaet til. Derom vidner følgende Udtalelse i et Brev til Bartholin den 12. September 1661: »Jeg tilstaar, at jeg ikke uden Rædsel underkaster dem [Dyrene] saa lange Pinsler. Cartesianerne roser sig saa meget af Filosofiens Sikkerhed. Jeg vilde ønske, at de kunde give mig deres egen sikre Overbevisning om, at

¹) Nicolaus Steno: Foreløbig Meddelelse til en Afhandling om faste Legemer, der findes naturlig indlejrede i andre faste Legemer. Overs. af A. Krogh og V. Maar. Kbh. 1902. p. 13 ss.

²) Ep. de pr. conv. p. 53. — Def. ep. de pr. conv. p. 13.

Dyrene ingen Sjæl har, og at der ingen Forskel er paa at berøre, sønderskære og brænde Nerverne paa et levende Dyr og Snorene paa en Maskine, som bevæges kunstigt; jeg vilde i saa Fald oftere og med større Sindsro undersøge Dyrenes Indvolde og Kar i Timevis, da jeg indser, at der er mange Ting, som man ikke kan vente at finde ud af paa anden Maade¹. Det falder godt i Traad hermed, naar han fortæller, hvad der bragte ham til helt at bryde med Filosofien, nemlig at han kom til Klarhed over, at de Iagttagelser, han gjorde over Hjertets og Muskernes Bygning, ganske omstyrtede *subtilissimorum istorum machinas* (han tænker vel her paa Descartes' *De l'Homme*), og deraf drog han den Slutning: »Naar Mænd, som efter manges Mening er guddommelige, i en Sag, der er saa klar og ligetil, og hvor der er sikker Adgang til at skaffe sig Erfaring, har sagt Ting, der ligger det sande saa fjernt, hvem kan saa love mig, at de er mere troværdige, naar de fremfører deres Dogmer om Gud og Sjælen, hvor der ingen Plads er for saadanne Eksperimenter².

Ganske vist udelukker disse Udtalelser ikke, at der i de nærmeste Aar efter 1661 kan have været Tale om en nærmere Tilknytning til Filosofien, men det Kendskab dertil, Steno senere lægger for Dagen, tyder ikke derpaa.

¹) Op. phil. Vol. 1, p. 57.

²) Def. ep. de pr. conv. p. 13. — Jfr. hertil et Brev fra Steno til Leibniz: Hvis de Herrer, som saa at sige alle Videnskabsmænd tilbeder, har holdt *det* for ufejlbart bevist, som jeg paa en Times Tid kan lade fremlægge ved en 10 Aars Dreng, saaledes at et eneste Blik derpaa uden noget Ord kuldkafter disse store Aanders mest sindrige Systemer, hvilken Garanti har jeg saa for de andre Skarpsindigheder, som de praler med. Jeg vil sige, at hvis de i materielle Ting, som er tilgængelige for Sanserne, har taget fejl i den Grad, hvilken Garanti giver de mig saa for, at de ikke ogsaa tager fejl, naar det drejer sig om Gud og Sjælen.« I Overs. af G. Scherz i Nord. Ugeblad for katholske Kristne 1938, Nr. 2. p. 52 ss.

TILSKYNDELSER TIL PRØVELSE AF DET RELIGIØSE GRUNDLAG

I fire Aar var Steno i Holland. Resultatet for hans religiøse Udvikling var altsaa det, at han egentlig kun modstræbende tog de religiøse Problemer op til Behandling, men at han overalt, hvor han vendte sig hen, gjorde Iagttagelser, som vakte hans Tvivl om den Konfession, som oprindeligt var blevet ham indpodet som urokkelig Sandhed. Der er her en nøje Parallel til hans Arbejde paa det naturvidenskabelige Omraade. Var det end ikke fra ham, Tvivlen om de galenske Lærdomme stammede, saa var han dog ført ind i en Kreds, for hvilken en saadan Tvivl var Udgangspunktet for hele deres Arbejde, og som derfor kun stolede paa den direkte Iagttagelse. Dybere set havde han, som vist, maaske ikke fattet sin Samtids Filosofi, men den Del af den, som havde nærmest Tilknytning til hans personlige Indstilling, Tvivlen, havde han tilegnet sig fuldtud. Mod Slutningen af denne Periode var hans Tvivl steget til at blive en ømtaalelig Saarflade, saa at den mindste Berøring fik ham til at fare sammen.

Steno var i Holland fra sit 22. til sit 26. Aar. Havde alle disse Paavirkninger ramt ham paa et senere Tidspunkt, eller havde han paa et lidt tidligere Tidspunkt haft Anledning til at gennemtænke det religiøse Problem, var Virkningen maaske ikke blevet den samme. Men for den, som er vokset op med en Religion, som han ukritisk har overtaget fra sine Omgivelser, kommer der vel oftest en Tid i Ungdommen, hvor denne Religion maa gennem en Prøvelse, som saa enten fører til en Forkastelse eller en dybere personlig Tilegnelse. Det var Tilskyndelserne til en saadan Prøvelse, som meldte sig med stadig stigende Kraft hos Steno i de fire Aar i Holland, og som langsomt og næsten mod hans Vilje førte ham henimod en religiøs Krise.

Der er endnu to Omstændigheder, som vi maa tage i

Betragtning, blandt andet fordi han selv tillægger i hvert Fald den ene en væsentlig Betydning.

Da han kom til Holland, er der vel Grund til at tro, at han har været en uerfaren ung Mand med ringe Kendskab til, hvad man kunde vente sig af sine Medmennesker. Steno havde hurtigt efter sin Ankomst til Holland gjort sin første Opdagelse; det skete i Amsterdam, og da han snart efter kom til Leiden, fortalte han sine Lærere derom. Følgen var, at De la Boë *Sylvius* og *van Horne* demonstrerede den offentligt, og at *van Horne* gav den fundne Spytkirtelkanal Navn efter Steno (*ductus Stenonianus*). Snart efter viste det sig imidlertid, at den lærde *Blasius*, i hvis Hus Steno havde boet i Amsterdam, og i hvis Laboratorium han havde gjort sin Opdagelse, omtalte den som sin. Derved var Steno kommet i en meget vanskelig Stilling. Af Hensyn til sin Position og navnlig af Hensyn til Forholdet til *Sylvius* og *van Horne* var han nødt til at retfærdiggøre sig, men det var naturligvis vanskeligt for den 22aarige unge Mand at hævde sig over for en Autoritet som *Blasius*. Steno valgte den Fremgangsmaade, som stemte bedst med hans Natur — og som han ogsaa altid senere benyttede i sin teologiske Polemik — at forsvare sig gennem en rolig og saglig Fremstilling uden at henfalde til Personligheder, hvad Modparten ikke gik af Vejen for. Til alt Held for Steno gav *Blasius* sig under Striden en Blottelse, saaledes at det blev muligt for Steno at vise, at han overhovedet ikke kendte Stenos Gang gennem Selvsyn. Da Steno mange Aar efter tænker tilbage, ser han denne Oplevelse som alt andet i Lyset af Guds Førelse: »Gud tillod undertiden, at jeg blev angrebet uden egen Skyld paa Punkter, hvor det var meget vanskeligt at forsvare sig, og hvis ikke hans særlige Styrelse havde forhindret det, vilde jeg have staaet som skyldig i Forseelser, som laa mig ganske fjernt. I Begyndelsen fandt jeg det meget bittært og vanskeligt, men da jeg overvejede, at Skylden ikke var min egen, fandt jeg mig taalmodigt i

Guds Førelse, og selv om jeg ikke sparede nogen Anstren-
gelse for at hævde min Uskyldighed, saa friede Gud mig
dog fra at stræbe efter Hævn, skønt jeg oftere havde sær-
deles god Lejlighed, og det ikke manglede paa Folk, som
æggede mig¹.

I Bartholins Breve har vi en Del af Brevvekslingen
mellem Steno og hans gamle Lærer og Præceptor *Thomas
Bartholin* foruden Breve, som er udvekslede mellem *Ole
Borch*, som paa den Tid var i Holland og Stenos Med-
arbejder, og Bartholin. Det fremgaar tydeligt af disse
Breve, at Bartholin var meget interesseret i sin unge,
lovende Elev, og det er desuden klart, at Bartholin havde
til Hensigt at faa ham knyttet til Universitetet i Køben-
havn². Da der i 1664 var en Stilling ledig, rejste Steno
hjem og ventede at komme i Betragtning. Men man fore-
trak en ringere Mand, en Slægtning til Thomas Bartholin.

Disse Begivenheder, hørende til det saakaldt praktiske
Liv, ramte Steno uforberedt; senere oplevede han adskil-
ligt i den Retning. Oplevelser af denne Art bidrager næsten
altid til at »modne« Mennesker, d. v. s. at vænne dem til
Tilværelsens Kaar. Men iøvrigt virker de meget forskelligt.
I en psykologisk Tilstand som den, Steno var i, gør de
oftest indadvendt, faar Mennesket til at omgive sig med
et kunstigt Panzer for at skærme sig mod yderligere Slag,
og denne Indadvendthed er netop en frodig Jordbund for
det religiøse Liv, som Skuffelser i det hele taget.

I 1664 rejser Steno igen fra Danmark, dennegang til
Paris. Hans egentlige Studier optager ham stærkt, men
de religiøse Spørgsmaal trænger stærkere paa. Medens han
tidligere saa vidt muligt afviste Samtaler om Religion,
benytter han nu enhver Lejlighed til at tale med Menne-
sker, af hvem han mener at kunne faa noget Udbytte.

Han husker bestandig en Samtale, han havde med en
Jesuit i Köln, om Religion. I Samtalens Løb spurgte Je-

¹) ib. p. 16.

²) Th. Bartholin: Ep. med. cent. 3—4 passim.

suiten ham, om han vilde vise ham et eneste Menneske blandt Lutheranerne, som havde været en Kristi Efterfølger i hele den Tid, siden Luther var faldet fra Kirken¹.

I Paris kommer han til at bo i Huset hos Thévenot sammen med sin Ven *Jan Swammerdam*. Vennen var Naturvidenskabsmand, navnlig Entomolog, men havde ogsaa givet sig af med almindelig Anatomi, og det var disse fælles Interesser, som havde bragt de to sammen i Holland. Swammerdam havde oprindeligt studeret Teologi og blev senere i sit Liv meget stærkt religiøst grebet, saa det er meget muligt, at Stenos Samtaler med ham ikke udelukkende har drejet sig om naturvidenskabelige Emner.

Det tidligere omtalte Foredrag om Hjernens Anatomi blev holdt paa denne Tid, det Foredrag, som indledtes med den omtalte dybe Mistillid baade til egen og andres Viden om Hjernen, og Steno tog levende Del i det videnskabelige Liv; men der er ogsaa en Antydning af, at hans religiøse Tvivl har arbejdet videre bag hans daglige Beskæftigelser.

Vi har først og fremmest hos hans ældste Biograf, *Blondel*, en Meddelelse om, at han paa den Tid omgikkes den berømte Biskop *Bossuet*². Meddelelsen gentages af senere Biografer, men kun i denne almindelige Form, uden at vi faar noget nærmere at vide derom. Det lyder paa Forhaand sandsynligt, at Steno, som i Paris var indført i de bedste Kredse, og som gerne ønskede Oplysning om Religion, ogsaa skulde have omgaaedes Bossuet. Der er imidlertid en Ting, som taler derimod. *Winslow* omtaler i sin Selvbibliografi mange Gange sin »grand-oncle« Steno³, som han, der selv var katolsk Konvertit, ser op

¹) Nicolai Stenonis occasio sermonum de religione cum Joanne Sylvio. Hannover, 1678. p. 5.

²) [L. Blondel:] Les vies des saints pour chaque jour de l'année. Par. 1722. col. 1576.

³) L'autobiographie de J.-B. Winslow. Publ. par V. Maar. Par. 1912. p. 18. 35. 83—85. 92—95. 99. 107.

til med Beundring; ligeledes omtaler Winsløw ofte Bossuet, fordi denne havde haft en væsentlig Betydning for hans Omvendelse, og fordi de efter den Tid stod hinanden nær. At Winsløw ikke kan have undgaaet at tale med Bossuet om Steno, ligger i Sagens Natur; forøvrigt nævner Winsløw i et Brev, at Bossuet engang har sagt til ham, at Stenos Bønner sikkert har været medvirkende til Winsløws Omvendelse¹. Hvis Steno virkelig har omgaaedes Bossuet, maa Winsløw have vidst det, og det vilde da være mere end mærkeligt, om han ikke skulde have nævnt det i sin Selvbiografi. Ganske vist har en saadan *demonstratio e silentio* ingen Beviskraft, men i dette Tilfælde maa den dog siges at være af en vis Vægt, saa meget mere, som man heller ikke paa anden Maade kan paavise Forbindelseslinjer².

Vi har imidlertid i Stenos senere Skrifter et Vidnesbyrd om, at han i Paris opsøgte Fru *Elisabeth Rantzov*, en Søster til Rigsgreve Kristian til Langeland og Breitenburg, som var gaaet i Kloster³. Det er sikkert hende, han sigter til, naar han siger, at en adelig Frue i Paris gav ham det Raad, at han skulde læse Luthers Skrifter, saa skulde han nok blive omvendt til Katolicismen⁴.

Det blev imidlertid ved disse Tilskyndelser. Han mang-

¹) Réponse de Winslow à la lettre de Monsgr l'évêque de Troyes. (Bibliothèque Mazarine, Ms. 1167, p. 117 s.).

²) I »Chronique médicale« 1904, p. 491 siger A.-F. le Double i en kort Meddelelse: »Un autre évêque medecin — Nicolas Stenon« om ham, at han »abjura publiquement, en 1672, le luthéranisme entre les mains de Bossuet«. Denne Oplysning gentager han senere i sin Bog: Bossuet Anatomiste et Physiologiste. Par. 1913. Dette er dog antagelig ikke andet end en Forveksling med Winsløw. Forfatteren er død i 1913, og en meget omhyggelig Undersøgelse for at finde Kilden til Udtalelsen, som Bibliotekar Georges Callon i Tours har foretaget for mig, har ikke ført til noget Resultat.

³) Occasio sermonum. p. 6. Jfr. A. D. Jørgensen: Nils Stensen. Kbh. 1884. p. 107.

⁴) Nicolai Stenonis defensio et plenior elucidatio scrutinii reformatorum. Hannover, 1679. p. 11.

lede endnu det Stød, som skulde føre ham ind i Krisen.

Det kom, da han gik i Land i Livorno. Det var antagelig i 1665; men under alle Omstændigheder var han i denne By, da man fejrede Kristi Legemsfest. Han har her en Oplevelse, som han selv lægger megen Vægt paa. Han siger derom følgende: »Jeg befandt mig i Livorno . . . paa den Tid, da man fejrede Kristi Legemsfest, og ved at se denne Hostie blive baaret i Procession gennem Byen med saa megen Pragt følte jeg dette Argument vaagne i mit Sind: Enten er denne Hostie et almindeligt Stykke Brød, og de er Taaber, som viser den saa megen Ærefrygt, eller Kristi Legeme indeholdes deri, og hvorfor ærer saa ikke ogsaa jeg den?»¹

Denne Oplevelse er saa konkret, at den sikkert er opbevaret nogenlunde nøjagtigt i Stenos Erindring, og den er psykologisk vel forstaaelig. Hans Sind er gennem lang Udvikling blevet løsnet fra den religiøse Grundvold, men han har endnu ikke taget Stilling til Problemerne. I denne vaklende Holdning bliver han pludselig og uforberedt tvunget til at træffe et Valg. Protestanter, som har overværet katolske Fester, beretter ikke sjældent om, at det, naar Processionen med Monstransen nærmer sig, pludselig bliver et Problem, der skal tages Stilling til, om de skal knæle med de andre eller ikke. Noget lignende er vel hændt Steno, men for hans urolige Sind er Problemet vokset til et voldsomt Krav om endelig at komme til Bunds i de Spørgsmaal, som hidtil var skubbet til Side. Og denne Oplevelse blev det Stød, han maatte have for at komme alvorligt i Gang. Han siger: »For at finde Ro for den Uvished i Sindet, som var vakt ved det omtalte Nadvermysterium, anvendte jeg al mulig Flid paa at søge Sandheden».²

¹) Lettere inedite di uomini illustri. Vol. 2. Firenze, 1775. p. 26.

²) ib. p. 27. — En ejendommelig Parallel til denne Episode har vi i en moderne Roman, hvor Hovedpersonen overværer en Messe og under Konsekrationen ser en Bevægelse gaa gennem Menigheden og tænker:

OMVENDELSEN

Fra Livorno rejste Steno til Florens. Formaalet med hans Italiensrejse var egentlig at slaa sig ned en kort Tid i Florens for at lære ordentlig Italiensk, da han havde hørt, at man talte det smukkeste der, og senere at fortsætte Rejsen for at se de vigtigste af de andre italienske Byer. Det gik imidlertid anderledes. Da han kom til Florens, lejede han sig et Værelse i Nærheden af Annalena-Klostret, som laa paa Via Romana imellem Palazzo Pitti og Porta Romana, og begyndte straks paa den Prøvelse af de to Konfessioner, som han havde foresat sig. Han ønskede imidlertid ikke at diskutere Sagen med de lærde, men vilde paa egen Haand drive sine Undersøgelser. Han gik meget omhyggeligt til Værks. Grundlaget for hans Studium var Bibelen, baade det gamle og det nye Testamente, og han vilde ikke lade sig nøje med at studere dem i den latinske Oversættelse, men søgte i *una famosa libreria*, formodentlig *Bibliotheca Maglebecchiana*, saa gamle græske og hebræiske Manuskripter, som han kunde finde, og sammenlignede dem med den latinske Tekst. Det er overraskende, at hans sproglige Omfang var saa stort, at han kunde gøre dette med Udbytte. Men alle er enige om at rose hans Kendskab til Sprog, og det er jo ogsaa nok

»Vad var det som ägde rum omkring mig? Hade det verkligen hänt dessa människor något som jag icke själv kunde erfara? Vad då? Och varför stod jag själv utanför? (Sven Stolpe: I dödens väntrum. Sth. 1930. p. 171). — Interessant er det ogsaa at se, hvorledes en ganske tilsvarende Begivenhed hos Holberg kun saarer hans Fornuft. Han siger: »Jeg erindrer mig, at da jeg var udi Paris, og det indviede Brød engang paa Hellig Legems Fest blev baaren udi Procession forbi den Persiske Gesandtes Huus, spurte Gesandten, som af sit Vindue ansaa dette prægtige Optog, hvad det skulde betyde; Da man forklarede ham, at det var en liden Brød-Kage, som var forvandlet til GUD, og blev baaren udi en Æske, rystede han med Hovedet, tilkiendegivende sin Forundring derover, og det ikke uden Aarsag: Thi intet er vanskeligere at fatte, end hvorledes en saa u-menneskelig Lærdom haver kundet rodfæste sig blant fornuftige Creature; og kand intet anføres, hvorved det menneskelige Kion haver meer Aarsag at blues«. (Holberg: Epistler XXXVII).

muligt, at han under Udenlandsrejsen har udvidet sine Kundskaber paa disse Omraader. Omgang med Professor Golius i Holland kan have bidraget sit for de orientalske Sprogs Vedkommende.

Om sine religiøse Skrupler har Steno ikke villet tale med Mennesker i denne første Tid, vel for at hans Undersøgelser kunde blive saa objektive som muligt. Helt blev det ham imidlertid ikke muligt at undgaa det. I Annalena-Klostret forhandlede man Pomader og andre lignende Ting, og Steno købte sit Forbrug af den Slags Ting der. Naar *Wichfeld* udbryder: »Stensen og Toilettegjenstande!« er det sikkert en uberettiget Forundring¹. Der er intet, som tyder paa, at Steno paa denne Tid skulde have fraveget Tidens Skik og Brug paa dette Omraade. Det Ungdomsbillede, som hænger paa den lange Gang mellem Uffizierne og Pitti tyder paa ingen Maade paa, at han har været Asket.

I dette Kloster blev han betjent af en Nonne, Søster *Maria Flavia del Nero*, som senere har givet en Beretning om, hvad hun vidste om hans Omvendelseshistorie². Hun havde paa den Tid været i Kloster i 34 Aar, medens hun siges i 1628 at have været *di poca età*, og hun maa saaledes i 1665 antagelig have været et halvt Hundrede Aar³. Da hun hørte, at han var Hæretiker, begyndte hun at tale til ham om, at han ikke havde den rette Tro. Steno vilde ganske vist ikke diskutere Spørgsmaalet, men han havde ikke noget imod at tale med hende derom, og han synes jævnlgt at have søgt hende og gerne at have rettet sig efter hendes Anvisninger.

¹) J. Wichfeld: Erindringer om Niels Stensen. Kbh. 1865. p. 30 (Særtryk af Hist. Tidsskr. 3. Rk. Bd. 4).

²) Lettere inedite. Vol. 2, p. 38—44.

³) Dom. Maria Manni: Vita di Niccolò Stenone. Firenze, 1775. p. 64.

— Det har undertiden været antydnet (saaledes Jens Møller i Theologisk Bibliothek, Bd. 20. Kbh. 1821. p. 261), at en erotisk Betagelse skulde have været medvirkende til Stenos Omvendelse. I Forhold til Maria Flavia er det vel udelukket. Den i det følgende nævnte Signora Lavinia var i 1667 36 Aar. Men under alle Omstændigheder findes der ikke et eneste virkeligt Holdepunkt for en saadan Antagelse, og det er derfor orkesløst at beskæftige sig med Spørgsmaalet.

Søster Maria bar sig saa klogt ad som nogen gammel, erfaren Sjælesørger. Hun fik ham først til at love, at han daglig vilde bede til Gud om at naa til Sandhedens Erkendelse, og hun kontrollerede gennem hans Tjener, at han ogsaa virkelig gjorde det. Da Steno en Dag indfandt sig ved Talegitret, og det i det samme ringede til *Ave Maria*, prøvede hun paa at faa ham til at bede denne Bøn; det lykkedes ogsaa til Dels, dog kunde hun ikke faa ham til ogsaa at fremsige de sidste Ord: *Ora pro nobis*. Hun fik ham ligeledes til at besøge S. S. Nunziata og gav ham Skrifter at læse om den hellige Jomfru. Ligeledes opfordrede hun ham til at faste Fredag og Lørdag og sikrede sig gennem Tjeneren, at det blev overholdt. Maaske er denne Fremgangsmaade rent umiddelbar hos Maria Flavia, som antagelig ikke har kendt alt for meget til Livet og Menneskene, maaske var den tillært, i hvert Fald er det den samme Metode, som den Dag i Dag anvendes baade af katolske og protestantiske Sjælesørgere. Hvis de nemlig kan faa den tvivlende eller vantro til at bede og deltage i den ydre Kultus, saa er der derved skabt et Følelsesforhold til Religionen, som kan danne Grundlag for en Værdibedømmelse af denne, og dermed er Slaget halvt vundet, den forstandsmæssige Sanktion af den fundne Værdi opnaas da meget lettere, end hvis man gaar den omvendte Vej. Det viser sig da ogsaa, at alle hendes Forsøg paa at bringe Luther i Miskredit mislykkedes. Stærkere Indtryk synes det at have gjort paa ham, da hun fortalte ham om en Fyrste, som ogsaa stadig udsatte sin Omvendelse, men som pludselig døde uden at have naaet at omvende sig.

Det lykkedes ikke Søster Maria at faa Steno helt over paa sin Side, og hun turde ikke i Længden fortsætte med disse Samtaler med en Kætter. Hun bragte ham derfor i Forbindelse med en Barnabitterpater *Leonelli* og flere andre, men alt uden Resultat.

Nu lærte han imidlertid en adelig Dame, Signora *Lavinia*

Arnolfini at kende. Hun var gift med Luccas Gesandt, Silvestro Arnolfini. Ogsaa hun forsøgte at bevæge ham til at omvende sig til Katolicismen, men hendes Argumentation prellede af. Han kunde vel indrømme hende, at der var visse Ting hos Katolikkerne, som ikke mishagede ham, og visse Ting hos Protestanterne, som ikke behagede ham, men han fandt ikke tilstrækkelig Motivering til et saa alvorligt Skridt. Men en Dag udbryder hun: »O, om mit Blod dog formaaede at bevise Eder, at det er nødvendigt, da kalder jeg Gud til Vidne paa, at jeg i dette Øjeblik vilde give mit Liv for Eders Frelse¹. Dette ryster Steno. Om han havde Ret i at tage disse Ord saa bogstaveligt, som han gjorde, maa staa hen. Han tog dem bogstaveligt og svarede, at han endnu aldrig hos nogen havde set en saadan Kærlighed til Gud og Næsten. Hvis vi nu sammenholder dette med det Indtryk, det tidligere havde gjort paa ham, at hans katolske Venner havde ført et Liv, som stod over Protestanternes, og Samtalen med Jesuiten i Köln, saa ser vi, at det ikke er det forstandsmæssige, der overbeviste Steno. Her — som altid — nærede han Mistillid til Teorierne, men Realiteterne bøjede han sig for. En Religion, som kunde omskabe sine Tilhængere, saa de præsterede Ting, som ingen uden for denne Religion præsterede Magen til, som fik dem til at ofre det dyrebareste, Livet, en saadan Religion gjorde Indtryk paa ham.

Han siger nu, at han lovede fra det Øjeblik at foretage en alvorlig Undersøgelse af Religionen, og til dette Formaal (*quo fine*) laante han Bøger hos Venner². Man maa indrømme, at der her er en aabenbar Modsigelse mellem Stenos Beretninger. I det tidligere omtalte Brev fortæller han, at det var Oplevelsen i Livorno, som fik ham til at beslutte sig til en saadan Undersøgelse, medens han her lader den være fremkaldt af Signora Lavinias Ord. Det

¹) Ep. de pr. conv. p. 54.

²) ib. p. 54 s.

vilde naturligvis være let at foretage en Harmonisering eller give en Forklaring, men hvorfor ikke lade Modsigelsen staa som et *memento*, naar man vil hente alt for meget ud af Kilderne? At Modsigelsen ikke har været ham bevidst, ligger allerede deri, at den første af de to Beretninger er taget netop fra et Brev til Signora Lavinia.

De Bøger, han læser, er ikke blot katolske, men ogsaa andre. Af Eksempler nævner han kun de magdeburgske Centurier¹. Og det er vel ogsaa tvivlsomt, hvor megen Betydning denne Læsning har haft. Steno var aldrig saa stærkt interesseret i Studier af denne Art; han blev aldrig — heller ikke i sin Videnskab — nogen »lærd« Mand. Han nævner nogle Argumenter, som gjorde Indtryk paa ham. Om han har hentet dem fra denne Læsning, er vanskeligt at sige, men under alle Omstændigheder bærer de Præg af ham selv. Han siger derom følgende:

»De Grunde, som dengang særlig bevægede mig var følgende: Det er ubestridt, at Kristi sande Kirke engang fandtes i den romerske Kirke, og det kan heller ikke nægtes, at vore Forfædre, da de var Hedninger, fik Troslæren og Lærerne fra de Romerske og saaledes har svoret Lydigheds- og Troskabsed til den romerske Pave, en Ed, som ingen, der ikke har guddommelig Autoritet, kan løse dem fra. Desuden indrømmer man, at alle, som indtil Luthers Tid er døde fromt i den katolske Kirke, har kunnet dø med Haab om det evige Liv. Men da der fra den Tid sammen med Luther fremstod forskellige Reformatorer, som bekæmpede hinanden indbyrdes, saa bliver Spørgsmaalet, om Kristi sande Kirke skal findes i den romerske

¹) Joh. Fabricius siger under Omtalen af Baronius' Annaler: Denique & hoc addendum, Annalium istorum lectione non nullos permotos esse, ad romanam ut transirent ecclesiam, nominatim Casp. Scioppium, Iustum Calvinum & Nic. Stenomen (sic): quorum ultimus id mihi de se ipse narravit, cum in Italia sermones cum eo, iam episcopo, conferrem. (Joh. Fabricius: Historia Bibliothecæ Fabricianæ. Pars 2. Wolfenbüttel, 1718. p. 432).

Kirke eller i nogen af Reformatorerne Kirker. Nu kan ingen sige, at man uden videre skal tilstede alle Reformationer, da Sandhedens Aand ikke kan være Ophav til modstridende Kirker; og ingen kan finde ud af, hvilken der skal foretrækkes for de andre, da der i ingen af dem findes Kendemærker, som beviser, at man snarere maa anse den ene end den anden for guddommelig, for alle roser sig af Lærens Renhed, alle paaberaaber sig den hellige Skrift, og alle kalder deres Kirke for apostolsk. Hvis man af nogen kræver, at de skal vise deres Skrifers Autoritet ved Hjælp af Tradition, saa kan de kun skaffe den fra dem, de selv fordømmer. Hvis man kræver Bevis for Berettigelsen af de forskellige Oversættelser, har de ikke andet at fremføre end Ophavsmændene til Reformationerne. Hvis man spørger, hvorfra en eller anden Kirke har sin Dogmelære og sin Sakramentpraksis, siger de ganske vist alle, at de er apostolske, men dog kan ingen nævne saa meget som et Menneske, for slet ikke at tale om en Kirke, hvorfra Ophavsmanden til deres Reformation har modtaget den Sakramentpraksis og den dogmatiske Lære, de i det paagældende Samfund anser for apostolske. Og til sidst fremfører de intet andet end det, som er fælles for alle: læs Skriften, saa vil du erkende, at det er os, som er de sande, og paa den Maade føres det hele tilbage til dette ene Spørgsmaal, hvilken Fortolkning af de usikre Steder i Skriften man skal anse for guddommelig, Luthers eller Calvins eller en anden Reformators eller min egen eller den, som vore Forfædre ansaa for guddommelig før Luthers Tid, fordi den er bekræftet af saa mange hellige Fædres Vidnesbyrd, saa mange Martyrers Blod, og det i en Kirke, ved hvilken Gud omvendte disse vore Forfædre fra Hedenskab til Evangeliet. Da jeg havde overvejet alt dette, sluttede jeg, at ingen af Reformatorerne burde følges, da ingen af dem kan fremføre guddommelig Autoritet for sin Reformation, og ingen af dem kan bevise, at de er sandere end de andre, men at man

burde vende tilbage til den Kirke, som vore Forfædre skylder deres Omvendelse, og fra hvilken alle de andre Kirker er udgaaet, den, som alene beviser, at den er apostolsk, og som ogsaa udmærker sig ved andre Kendemærker, der overbeviser om Guds overnaturlige Nærværelse¹.

Men alle disse Argumenter vejede næppe saa meget for ham. De er snarere kommet efter eller har ledsaget hans stadige følelsesmæssige Bevægelse henimod Katolicismen. Det forstandsmæssige var noget, som naturligvis skulde bringes i Orden, og som ogsaa blev det, ikke ved lærde og dybsindige Udredninger, men ved nogle enkle, praktiske Betragtninger, som han fandt tilstrækkelige.

Han var nu lige ved Maalet, men kunde stadig ikke beslutte sig til at tage Skridtet helt ud. Han havde lange Forhandlinger med Pater *Savignani*, som han baade af Søster Maria og Signora Lavinia var blevet henvist til, men heller ikke han kunde bevæge ham. Da tabte — i hvert Fald tilsyneladende — Signora Lavinia Taalmodigheden. Hun sagde til Steno, at da Grunden til, at hun omgikkes ham, udelukkende var Omsorg for hans Sjæls Frelse, og da han aabenbart ikke vilde overgive sig til Sandheden, saa kunde hun ikke længere spille sin Tid paa ham, og han skulde derfor ikke mere komme til hende, før han havde bestemt sig til at omvende sig. Paa Vejen bort fra hende traf han tilfældigt Pater Savignani; de to fulgtes nu ad til Paterens Kloster, og Steno gik med ind. Steno var nu nogen Tid alene, medens Pateren gik op paa sit Værelse for at hente en Portion Bøger, hvormed han paany vilde forsøge at gøre Indtryk paa Steno. Men da han kom tilbage med Bøgerne i Hænderne, følte Steno pludselig og saa voldsomt sit Hjerte forvandles af Guds Naade, at han sagde til Pateren, at der ikke mere behøvedes hverken Vidner eller Grunde til at overbevise ham om den Sand-

¹) Ep. de pr. conv. p. 54 s.

hed, som allerede klart var aabenbaret ham af Guds indre Lys¹. Vi er her ved det psykologiske Punkt, ved den snævre Port, hvor ingen mere kan gøre Rede for, hvad der egentlig sker, fordi det er et Følelsesfrembrud, en pludselig Følelse af »Overbevisning«, som afløser den pinefulde Tvivl og derfor føles som en usigelig Lettelse.

Søster Maria fortæller, at baade hun og Signora Lavinia kunde se paa ham, at han nu saa mere glad ud, og selv fortæller han, at hans Venner kunde se ydre Tegn paa den indre Glæde. Han havde vovet Springet efter den stærke Angst, Spændingen var udløst, og han fik Ro i Sindet.

Steno var en Natur, som maatte gøre alting »fuldt og helt og ikke stykkevis og delt«, en Natur som Ibsens Brand. Hele Resten af hans Liv er præget af Uforfærdethed; han drager uden Tøven Konsekvenserne af sin Overbevisning til det yderste. Men naar vi andre skal bedømme dette Trosskifte, maa vi betænke, hvad det paa den Tid betød. Et Trosskifte betød dyb Sorg hos Slægt og Venner, ofte Brud med dem, det betød for Steno, at han udsatte sig for Had og Forfølgelse fra Mennesker, som han kun ønskede at leve i Fred med. Det betød for ham — men det indsaa han først senere — et Brud med den Videnskab, som hidtil havde fyldt hans Liv og hans Tanker.

Selve Gennembruddet skete den 2. November 1667. Den 4. November aflagde han den katolske Trosbekendelse, og efter nogle Ugers Forberedelse afsvor han den 8. December den protestantiske Tro.

Gennembruddet var kommet som en naturlig Afslutning paa en Udvikling, og saa vidt man kan se, fulgte der ingen Reaktion; Tvivlen og Uroen var overstaaet for bestandig. Men det betød ikke, at hans religiøse Udvikling var tilendebragt; der gik endnu en Række Aar, før han fik af-

¹) Manni: Op. cit. p. 80 s.

viklet sin gamle Tilværelse, saa han helt kunde give sig hen til den nye.

Det Spørgsmaal har jævnlig været opkastet, om det skyldtes Stenos Overgang til Katolicismen, at han opgav sine Forskninger. Mange har betragtet det som givet og har beklaget, at Videnskaben derved har lidt et Tab. Man har paa den anden Side fremhævet, at han netop i disse Overgangsaaar lagde Grunden til en helt ny Videnskab, Geologien, og at ogsaa Aarene efter Omvendelsen var rige paa videnskabeligt Arbejde. Katolikkerne nævner ogsaa, at der inden for deres Religion findes utallige Eksempler paa, at Mennesker har forenet præstelig Virksomhed med videnskabelig Forskning.

Spørgsmaalet er imidlertid ikke, om det er muligt at forene disse to Ting, men om det var muligt for Steno. Goethe betegner et Sted sit Forhold til to Kvinder saaledes, at en Tid var den ene som den nedgaaende Sol, og den anden var som den opgaaende Maane, begge lyste de samtidig paa Himmelen; men i Billedet er samtidig Udviklingsretningen angivet. Paa samme Maade med Steno. Hans Udvikling viser, at han vel kunde gaa fra det ene til det andet, men han kunde ikke gaa i Dybden med mere end een Ting ad Gangen. Den videnskabelige Sol kunde vel endnu lyse, endog ret kraftigt, efter Omvendelsen, men den var paa Vej mod sin Nedgang, og Maanen fik mere Magt.

De sidste Solstraaler, der ligesom blander sig med Maanens Skin, er hans Virksomhed som kongelig Anatom i København 1672—74. Hans Tiltrædelsesforelæsning ved Københavns Universitet er i denne Henseende karakteristisk. Han taler om Anatomien, om Menneskelegemets sindrige Indretning, men Videnskaben er ikke mere Selvformaal. »Dette er Anatomiens sande Formaal, at Tilskuerne [til den anatomiske Demonstration] gennem Legemets kunstfærdige Bygning løftes op til at fatte Sjælens

Værdighed og følgelig gennem Legemets og Sjælens Undere lærer at kende og elske Skaberens¹.

For Steno var det ikke muligt i Længden at være baade Videnskabsmand og Kristen. Hans Kristendom var expansiv, den besatte ham efterhaanden. Den var ogsaa en Virkelighed, der ikke blot som Kierkegaards Religion krævede Anerkendelse og Indrømmelse af hans Afstand fra Idealet. Den krævede al hans Kraft sat ind paa egen Fuldkommengørelse og paa at faa andre Mennesker ind paa samme Vej. Det er derfor ingen tilfældig Tilskikkelse, at han i 1675 blev viet til katolsk Præst; det er den foreløbige Afslutning paa en Udvikling, som er begyndt i hans tidlige Ungdom, og som, ganske vist ujævnt, men ustandseligt er fortsat en Snes Aar igennem.

TROEN UNDERBYGGES

Den naturvidenskabelige Linje, som hidtil var fremtraadt skarpt og klart, udviskes, efterhaanden som den religiøse Linje bliver klarere og skarpere, men det Præg, hans Forskning havde sat paa Personligheden, eller maaske Personligheden paa Forskningen, genfinder vi i den Form, som Religionen antager hos ham, og vi kan derigennem erkende Enheden bag de forskellige Udtryksformer.

Vi saa, hvorledes Steno gik frem i sin naturvidenskabelige Forskning. Han dissekerede og iagttog og beskrev, hvad han saa; de teoretiske Betragtninger derimod gav han sig ikke gerne af med. Denne Fremgangsmaade kan naturligvis ikke direkte overføres paa det religiøse, men der er dog i den Metode, han anvender, en Lighed med hans naturvidenskabelige Metode, som falder i Øjnene. Vi kan som Eksempel betragte et lille Skrift, *Scrutinium reformatorum ad demonstrandum reformatores morum in Ecclesia fuisse a Deo, reformatores fidei non fuisse a Deo*, som han udgav i 1677.

¹) Stenoniana Bd. 1. p. 109.

Han siger, at det er ubestrideligt, at der paa Reformationstiden var moralske Vildfarelser i den katolske Kirke, det drejer sig kun om, hvorvidt disse Vildfarelser har angrebet selve Læren. En saadan Undersøgelse kan foretages ad to Veje. Den ene er den, at man kan undersøge Læren nu, paa Reformationstiden og forud derfor, og hvis man finder Overensstemmelse mellem disse tre Tider, er Sagen afgjort. Men det er en meget vidtløftig Fremgangsmaade, som ikke kan gennemføres paa begrænset Plads. Steno indser meget vel, at denne lærde Undersøgelse vil fylde Bøger, og at selve Sagen let vil drukne i det store Stof. Den anden Fremgangsmaade, som han vil anvende, er den, at han vil sammenligne Reformationens forsøgene uden for den katolske Kirke med dem inden for den og dernæst sammenligne dem alle med de Fordringer, som den hellige Skrift og den sunde Fornuft stiller; deraf kan man saa slutte, hvem der har været af Gud. Paa nogle faa Sider foretager han saa denne Undersøgelse. Han opstiller Stoffet efter, hvad han kalder »sin Metode«¹, d. v. s. han deler Siden i to Spalter og opstiller de to Ting, som skal sammenlignes, saa vidt muligt med Anvendelse af de samme Ord, saaledes at man næsten kan foretage en Sammentælling under Siden og overføre Kolonnernes Summer til næste Side. Med andre Ord, han vil gøre det maaleligt, som endnu ikke er det. Han siger:

»Af Historien lærer vi, at der paa den Tid er fremstaaet to Slags Reformatorer i Kirken, af hvilke

den ene paatog sig at reformere Menneskers Liv efter Kirkens Lære og Praksis, nemlig saadanne som: Frans af Paula, Ignatius Loyola, Frans Xavier, Therese, Capucinernes Stifter, Cajetan, Philip af Neri,

den anden paatog sig ganske vist ogsaa at reformere Menneskers Liv, men navnlig Kirkens Lære efter den hellige Skrift, nemlig saadanne som Luther, Calvin, Zwingli, Münzer, Socinus, Armin og mange andre,

¹) Nicolai Stenonis Examen objectionis circa diversas scripturas etc. Hannover, 1678. p. 20.

Peter af Alcantara, Frans af Sales, Carl Borromæus og andre, som af dette Samfund er indsat i Helgenrækken,

og med Hensyn til Fremgangsmaaden slaar det fast,

1. at disse var begyndt med en Reformation af deres eget Liv, idet de forandrede det fra et friere til et strengere ved at gøre Bod for det forudgaaende Livs Synder og paalægge sig selv alvorligt at efterligne Kristi Eksempel, ikke blot med Hensyn til hans Bud, men ogsaa med Hensyn til hans Raad om Fattigdom, Lydighed og Kyskhed, hvad ingen af Oldtidens Filosofer har præsteret.

2. at de efter at have forandret deres eget Liv til et strengere ved at gøre Bod for de tidligere Synder har prædikeret Bod for andre og Fuldkommenhed i alle Tanker og Ord og Gerninger efter Kristi Eksempel og ivret for Bøn og Sakramenternes hyppige Brug, Faster, Forsagelse og Kærlighedsgerninger, og alt dette uden Beskyttelse af nogen menneskelig Autoritet, men udelukkende ved deres retskafne Liv og virksomme Gerninger under Guds Beskyttelse og Virken.

Men Resultaterne lærer os

om Reformatorerne af Livet,

1. at de har omvendt mange til at følge ikke blot Kristi

1. at de andre ikke har foretaget nogen anden Forandring af deres eget Liv, end for saa vidt de har forandret en strengere Livsform til en friere ved at ophæve Kirketugten og Løfter til Gud om Fattigdom, Lydighed og Kyskhed, og at de ikke har givet nogen anden Forskrift for deres eget Liv, end hvad enhver anden alene ved Filosofiens Forskrifter har præsteret.

2. at de efter at have forandret deres eget Liv til et friere har prædikeret en, som de kaldte det, kristelig Frihed for andre, Løfters Tilbagekaldelse, Udryddelse af Vildfarelser i Læren og Sakramenterne, som de foregav, i Overensstemmelse med den hellige Skrift, og det under Fyrsters og mægtiges Beskyttelse.

om Reformatorerne af Læren,

1. at de har bevæget mange til at forlade Kristi Raad, som

Bud, men ogsaa hans Raad, til at iagttage dels almindelige, dels private Faster og anden Dødelse af Kødets, og at de endogsaa har oprettet forskellige Samfund, som lever efter Kristi Raad, i hvilke mange har sat Kronen paa et helligt Liv med en ærefuld Død og blev udmærkede ved mange af de samme Tegn, som ledsagede Apostlene, saadanne som de smaa Brødre, de reformerede Capucinere, Teatinerne, Jesuiterne, Karmeliterne, Peter af Alcantaras Efterfølgere, Oratorianerne, Visitantinderne osv. Derved kom meget nyttigt ind i dette Samfund, f. Eks. offentlige Skoler, som endogsaa roses af Tilhængere af andre Religioner, gode Prædikanter, Broderskaber af læge og gejstlige til stor Opbyggelse osv.

2. at der blandt disse Omvendelser har været mange ret betydningsfulde paa Grund af Overgangen fra et meget slet til et meget fromt Liv, som det med historisk Sikkerhed staar fast om Mennesker, som er omvendt i Indien af Skt. Xavier, i Frankrig af Skt. Frans af Sales, i Italien af Skt. Carl Borromæus, i Spanien af Skt. Peter af Alcantara, for ikke at tale om dem, som er omvendt af de ovenfor nævnte Stiftere af nye Ordener eller Reformatorer af de gamle efter den oprindelige Regel. Saaledes er

de ved højtideligt Løfte har paataget sig, til at nægte Muligheden af at opfylde Guds Bud og til at forsømme Kirkens almindelige Faster og andre Lydighedspligter og anden Dødelse af Kødets, og ligeledes, at de har oprettet forskellige Samfund, som kalder sig apostolske, men i hvilke man dog ingen Kendemærker har set, som var ejendommelige for Apostlene, saadanne er Lutheranerne, Calvinisterne, Zwinglianerne, Anabaptisterne, Socinianerne, Kvækerne osv. De siger ganske vist, at den Renhed i Lære og Sakramenter, som de har indført, er sande Tegn, men da hvert Samfund siger det samme om sig, er det aabenbart, at disse ikke er klare Tegn, men Stridsspørgsmaal.

2. at der blandt disse Omvendelser ikke findes Eksempler paa Omvendelser fra et meget slet til et meget fromt Liv, er intet Under, da alle Omvendelserne har haft en Opløsning af den strengere Regel til Formaal, og saa fjerntliggende har det været, at nogen skulde tænke paa at praktisere Kristi Raad, at de alle har sagt, at det endogsaa var umuligt at opfylde hans Bud. Deraf kommer det, at der fra Luthers Tid til nu ikke har vist sig noget Eksempel paa et apostolsk Liv hverken

der indtil denne Dag Eksempler paa et apostolsk Liv hos Mennesker, som har forladt alt og viet sig til at omvende Syndere til Gud.

3. at Præsteembedets Værdighed er blevet saaledes bevaret, at endog kongelige Familier anser det for en Ære for sig, at der blandt dem findes nogle, som ved at forene den kristelige Fattigdom med Prædiken af Evangeliet har afskaaret sig fra at naa høje Embeder.

4. at de har bevaret Enheden baade i Tro, Sakramenter og Kærlighed, dels indbyrdes, dels med den øvrige Kirke, i hvilken de er opdragede, saa at der for alle er den samme Lære, de samme Sakramenter og fælles Altre, ikke blot i Europa, men ogsaa i Asien, Afrika, Japan og Amerika. Men hvis der undertiden opstaar Spørgsmaal om Stridigheder, som endnu ikke er afgjort af Kirken og har sat Sindet i Bevægelse hos nogle, som endnu er brændende i deres Iver, saa rokkes dog ikke Enigheden i de Artikler, som er bestemt af Kirken, og heller ikke Enheden i Tro og Sakramenter.

blandt Reformatorerne eller deres Efterfølgere, baade gejstlige og Lægmænd, og der er ikke fundet nogen, om hvis Liv noget er konstateret (hvis man undtager Bekendelsen af Troen), som ikke en Filosof vil kunne præstere.

3. at Præsteembedets Værdighed er blevet i den Grad svækket, at adelige Familier paa mange Steder fra den Tid har anset det for at ligge under deres Stand.

4. at de er forblevet adskilt fra den Kirke, hvori de er opdraget, og fra de Samfund, som er opstaaet paa samme Tid, og som lover en lignende Reformation ud fra det samme Princip, saaledes at den enes Lære modsiger den andens Lære, og at den, som gaar til den enes Alter, ikke mere kan gaa til de andres Altre. Saaledes nærer en Lutheraner umiddelbart Afsky for og er forøvrigt, saa længe han følger Luthers Lære, af sin Samvittighed udelukket fra Nadveren hos Calvinister, Arminianere osv., for ikke at tale om, at der i visse Samfund undertiden disputeres langt skarpere om Trossager, som er afgjort af deres egne Stiftere, end blandt Katolikkerne om Adiaphora.

Endelig fremstiller han paa en trespaltet Side i Midten Evangeliets Krav fra Bjergprædikenen: »Lader saaledes eders Lys skinne for Menneskene, at de maa se eders gode Gerninger og ære eders Fader, som er i Himlene« osv. og Johannes-Evangeliets Krav til Disciplene, at de skal være eet. I Yderspalterne viser han saa, hvorledes Katolikker og Protestanter har gennemført disse Bud. Endelig resumerer han Resultatet af Undersøgelserne saaledes: da alle Reformatorer af Læren modsiger hinanden, og de derfor ikke samtidig kan være af Gud (der som Ophav til Enheden ikke kan modsige sig selv), og da heller ingen af dem har nogen Kendemærker, hverken i deres Liv eller i deres Maade at bevise eller udbrede Læren paa, hvormed en anden kan udelukkes, kan ingen af dem være af Gud. Men hvis Reformatorerne af Læren ikke viser nogen Tegn paa Guds Arm, medens samtidig Reformatorerne af Livet har klare Beviser, som er i Overensstemmelse med Evangeliet, paa Guds Hjælp, saa er det klart, at Reformationen af Livet har været af Gud, men Reformationen af Læren af Mennesker, og følgelig, at alene Menneskenes Sæder har trængt til en Reformation, men ikke Kirkens Lære, og at man derfor bør vende tilbage til den Kirke, som man uden Nødvendighed, efter eget Forgodtbefindende og ved vilkaarligt at følge Kødets Lyst er faldet fra.

Man kan maaske tvistes om, hvor overbevisende denne Undersøgelse er, men det, som i denne Sammenhæng har Interesse, er det energiske Forsøg, Steno her har gjort paa at finde en eksakt Metode til Afgørelse af dette vigtige Problem, som skulde være acceptabel for enhver.

Havde det staaet til Steno, var han sikkert aldrig gaaet videre end til saadanne fundamentale Undersøgelser efter sin Metode. Men baade reformerte og lutherske Teologer faldt over ham, og han maatte i en Række Skrifter forsvare sig til alle Sider. Men selv om han her kommer ind i en regulær Polemik, nævner og citerer han dog ikke mange Teologer. Kun Brødrene *Walenburch* nævner han med

Beundring, og af dem er han aabenbart ogsaa noget paa-virket. Den walenburchske Metode, som han omtaler, gik ud paa at gendrive Modstanderne med deres egne Midler. Det var paa den Tid almindeligt at føre Kirkefædrene som Vidner for de forskellige Opfattelser og navnlig at søge at paavise, at disse havde næret Anskuelser, som snarere svarede til Protestanternes end til Katolikkernes Opfattelse. Brødrene Walenburch tog da bl. a. Kampen op paa den Maade, at de netop hos den Kirkefader, som benyttedes i Angrebet, søgte at paavise en nøje Overensstemmelse med Kirkens Lære. Denne Fremgangsmaades praktiske Karakter og umiddelbare Logik tiltalte Steno, og han praktiserede den ogsaa i et Par smaa Skrifter, som han skrev mod Joh. Sylvius¹.

Leibniz, med hvem han senere kom i Forbindelse, karakteriserer ham som en middelmadig Teolog (*theologus mediocris*), men i et Brev til Bossuet siger han, at Steno i Kontroversen har vist megen sund Fornuft og meget Maadehold (*beaucoup de jugement et de modération*)². Disse to Udtalelser sammenholdt giver en meget træffende Karakteristik af Steno. Nogen Interesse for Teologien i og for sig sporer vi aldrig. Han sætter sig grundigt ind i den katolske Lære, fordi det var nødvendigt for ham selv og hans Virksomhed, men iøvrigt var hans eneste Interesse det praktiske Arbejde for Kirken. De teologiske Debatter med Modstanderne søger han at løfte op over Pindehuggeriet til en rolig Forhandling om de grundvæsentlige Spørgsmaal; men det lykkes ikke altid rigtigt, han maa gaa i

¹) Epistola Nicolai Stenonis detegens illorum artes, qui suum de interprete S. Scripturæ errorem sanctorum patrum testimonio confirmare nituntur. Firenze, 1675. — Epistola Nicolai Stenonis exponens methodum convincendi acatholicum juxta D. Chrysostomum ex ejusdem hom. 33 in Act. Apost. Firenze, 1675.

²) G. G. Leibnitii Opera omnia. Ed. L. Dutens. T. 1. Genève, 1768. p. 189 (Tentamina Theodiceæ. Pars 1, § 100). — Correspondance de Bossuet. Nouv. éd. Publ. par C. Urbain et E. Levesque. Vol. 2. Par 1909. p. 180 s.

Detaljer, naar Modstanderne gør det, og undertiden lægger han Pennen med et Suk over at skulle spille sin Tid, som var bestemt til andre Formaal, paa disse nytteløse Debatter. Men han tager den op igen, fordi han føler det som sin Pligt ikke paa noget Punkt at lade Kirken i Stikken. Efter at han i et Skrift har forsøgt paa 30 tættrykte Sider at gendrive Modstanderne, udbryder han: »Men man vil maaske spørge, hvoraf det kommer, at man ødsler saa overdaadigt med Tiden, at man ikke bruger den til andet end tomme Stridigheder, som ikke har noget med Virkeligheden at gøre. Hvorfor skal vi disputere med hinanden om, hvorvidt en hvilken som helst troende uden nogen Dommer eller uden at afvente nogen Kirkes Bestemmelse kan og bør dømme om, hvorvidt Afgørelsen er i Overensstemmelse med Loven, paa et Tidspunkt da der ikke mere er nogen Plads for hans Frihed, eftersom han jo allerede har svoret paa sine Læreres Ord eller paa sine Domstoles Afgørelse. Hvorfor overvejer vi ikke snarere Stridens virkelige Omfang og spørger om dette ene — da de forskellige Domstoles Afgørelser jo foreligger — hvorfor man snarere skal sværge paa den augsburgske Bekendelses Ord end paa den katolske Bekendelses Ord eller paa Dordrechter-synodens Ord osv. Her er nemlig Sagens sande Kerne, tillempet efter alles Fatteevne og let at afgøre efter enhvers Principper«¹. Efter dette Hjertesuk fortsætter han paa andre 35 Sider sit Opgør². Men Udtalelsen er karakteristisk. Han har svært ved at udholde den uendelige

¹) Def. ep. de pr. conv. p. 31.

²) Man sammenligne hermed den Optimisme, han nogle Aar i Forvejen havde lagt for Dagen angaaende saadanne Forhandlinger. Han havde under sit Ophold i Amsterdam i 1670 været noget skuffet over Udbyttet af de mundtlige Forhandlinger med Joh. Sylvius, og han opstillede derfor nogle Principper, som han mente vilde føre til et bedre Resultat: Man skulde først fastslaa, hvad Diskussionen skulde dreje sig om; naar der derefter blev fremført et Argument, skulde det nøje behandles, og det skulde ikke være tilladt at fremkomme med noget nyt Argument, før man var naaet til Enighed om det første (Occasio sermo-

Teoretiseringen om Troens Norm, naar man efter hans Mening kan reducere hele Spørgsmaalet til en simpel Formel, som man kun behøver sin almindelige menneskelige Fornuft for at kunne tage Stilling til. Men netop derfor bliver hans to smaa Skrifter *Epistola de propria conversione* og *Scrutinium reformatorum* et Særsyn i Samtidens Teologi ved deres Enkelhed og klare Gennemskuelighed.

Man kunde til sidst stille sig det Spørgsmaal, hvorledes de forskellige Sider af Sjælelivet var afbalanceret hos Steno. Resultaterne af hans Arbejde viser tilstrækkeligt hans Intelligens. Men sammenligner man ham med hans samtidige, *Spinoza*, ser man ogsaa, at medens *Spinoza* var en Mand, som formaaede at gennemføre en knivskarp logisk Tænken, som hurtigt forlader Jorden og stiger op i Æteren, saa er Stenos Intelligens snarere, hvad man kalder »sund Fornuft«, det vil sige en praktisk Tænkning, som aldrig er Tænkning for dennes egen Skyld, men en metodisk Ordning og logisk Sammenstilling af faktisk foreliggende Stof med et praktisk Formaal. Men hvis man vil sammenligne ham med en Mand som *Holberg*, om hvem man vel ogsaa maa sige, at han repræsenterer den sunde Fornuft, ser man straks Forskellen. *Holbergs* sunde Fornuft er ofte, hvad man kan kalde »Snusfornuft«, det vil sige en Fornuft, der bedømmer Menneskene og Tilværelsen ud fra Fornuften alene og kun har en Hovedrysten tilovers for Følelsesmotiverne. Hos Steno har der sikkert til al hans Erkendelse knyttet sig stærke Følelser. Dette

num, p. 11). Disse priselige Principper fik han dog ikke Lejlighed til at anvende i mundtlige Forhandlinger, da han snart efter maatte forlade Byen. Men en Dame, som stod ham nær, havde beklaget, at disse Samtaler ikke kunde finde Sted, og Steno havde da lovet at føre skriftlige Forhandlinger med *Sylvius*; og allerede paa Rejsen til Florens sender han det første Brev, hvori han udtaler et sikkert Haab om, at deres Forhandling nok skal føre til et godt Resultat (*Nicolai Stenonis quondam philosophi ad ecclesiam romanam via, hoc anno Florentia publicata. Ante quinquennium & quod excurrit examinata. Per Johannem Sylvium. Amsterdam, 1677. p. 7*).

viser sig blandt andet deri, at han paa ethvert Tidspunkt af sit Liv gik op i det, han beskæftigede sig med, med hele sin Sjæl, men han formaaede sjældent at udnytte den vundne Erkendelse og drage alle Konsekvenserne deraf. Inden han var saa vidt, havde hans Følelse fæstnet sig ved noget nyt, som tvang hans Erkendelse i en ny Retning. Først efter Omvendelsen fandt hans Følelse et varigt Objekt. Netop paa dette sidste Stadium vil man vel betegne ham som et udpræget Viljesmenneske, et Menneske som vilde eet. Men denne Vilje er snarere en Dragelse. Som han paa ethvert Tidspunkt af sit Liv havde været besat af een Ting, saaledes var han i den sidste Del af sit Liv besat af sin Religion, saaledes at den sugede al hans Livskraft; intet Offer var ham for stort, ja det var maaske ikke Ofre, han kunde simpelthen ikke andet. Det, han kaldte Guds Vilje, og hans egen Vilje var blevet eet.
